

Vzdělávání o interkulturním setkávání

Mgr. Jiří Kocourek

Tento text vznikl p eskupením, výrazným p epracováním a novým dopln ěním výchozích lánk autora Kocourek, J.: O ěm je multikulturní výchova ě v publikaci Źizková, T. (ed.) 2008: Výchova k toleranci a proti rasismu (2. vydání), Portál a Kocourek, J.: Co znamená být cizincem, S vietnamskými d tmi na eských zkolách v publikaci Kocourek, J., Pechová, E. (ed.) 2007: S vietnamskými d tmi na eských zkolách (dotisk) H&H. Vznikl tak nový komplexn ějí text o moĚném pojetí multikulturního vzd ělávání v praxi, který p ěmo vychází ze zkušenosti lektora multikulturní výchovy a inkluzivního vzd ělávání s u ěiteli na mnoha seminá ěch. Text sleduje obsah realizovaných seminá ě, na který u ěitelé nejlépe reagovali a nejlépe se jim s ěním pracovalo. Vychází také z realizované analýzy rámcov ě vzd ělvacího programu, z tvorby webových stránek www.czechkid.cz, metodického a u ěbního materiálu interkulturní výchovy na zkolách, rozhovor s pedagogickými pracovníky vyu ějícími d ěti. cizince, diskusí se studenty pedagogiky, zkušeností z realizace projekt ě rozvojové spolupráce. Autor se v ěm snaĚil zachytit lehce v praxi uplatnitelný a uchopitelný popis interkulturní výchovy (resp. dle RVP multikulturní výchovy, jako pr ěezového tématu), a to jak p ěi p ěprav ě vyu ěovacích hodin, tak p ěi p ěprav ě zkolního vzd ělvacího programu.

Multikulturní výchova jako pr ěezové téma rámcov ě vzd ělvacího programu (RVP) vzd ělávání v R

Na základ ě Bílé knihy se do materiál ě definující vzd ělvací obsahy, RVP, dostala krom ě jiného také pr ěezová témata. Tedy témata, která lze probírat ve vzech p ěedm ětech a vzd ělvacích oblastech. KdyĚ však pro ětáme RVP, m ěoeme si vzimnout, ěe jsou s nimi spojené velmi ěasto výchovné cíle. JiĚto tv ěrci RVP však nenazvali ono spr ěezové%výchovou, ale tématem. Dalo by se tedy ěekávat, ěe bude mít toto téma ě jaký obsah ě p ěedm ět výuky. Tento p ěedm ět pak bude moĚné p ěedávat ve vzech ostatních p ěedm ětech, protoěe je pr ěezový. Za celou dobu své lektorské praxe jsem se velmi ěasto setkal s tím, ěe kdyĚ jsem si s u ěiteli povídal o RVP, sami zmi ěovali multikulturní výchovu, pouĚívali slova tolerance, xenofobie, kultura a multikulturní. **KdyĚ jsem se jich výak zeptal, dle mého názoru velmi jednoduěe, jakou mají konkrétní osobní zkušenost s multikulturním prost ědím, jejich výraz ve tvá ěi se zm ěnil.** N ěkte ěi nerozum ěli otázce, n ěkte ěi nev ěd ěli, co mají odpov ěd ět, n ěkte ěi další za ěali usilovn ě p ěmýzlet. Nebylo pro ěn ě úpln ě jednoduché se s touto otázkou vyrovnat. Tato primární reakce se výrazn ě ělízí od reakce nap ěříklad na otázku, jaké máme osobní zkušenosti s hromadnou m ěstskou dopravou, nákupním centrem apod. Reak ění doba u ět ěhto otázek je zna ěn kratší. Trochu to nazna ěuje, ěe se o multikulturní výchov ěasto bavíme, ale málo kdy si ji dokáĚeme uv ědomit, v ěcn ě didakticky definovat stejn ě, jako kaĚdý jiný vzd ělvací p ěedm ět, téma ěi oblast v RVP.

Téma nebo p ěedm ět?

Nejsem si jist, zda je volba slov pr ěezové téma vhodná pro název takových oblastí jako je mediální, globální, multikulturní výchova. Jde-li o téma, není-li multikulturní výchova p ěedm ětem, znamená to

snad, že místo božných slovních úloh v matematice použijeme slovní úlohu, kde místo skupiny A a B bude skupina Němců a Romů? Právě proto, že se celý obsah jmenuje multikulturní výchova, ale je zároveň nazván tématem, u této teoretický protiklad ztěžuje chápání celé této oblasti vzdělávání. Při vzdělávacím procesu se jedná o využití a jednak vychovává. Má-li být multikulturní výchova efektivní slovkou, musí být obohacena, musí mít nějaký podklad. Pokud by byla jen tématem, můžeme se bavit o různých příchozích migrantech, skupinách, ale bez logického sledu didaktických metod, bez jádra problému, definice základních pojmů. Považujeme, prosím tedy nyní multikulturní výchovu chvíli za vzdělávací podklad. V průběhu využití procesu naplňování těchto obecných základních cíle: **předávání znalostí, předávání dovedností (vzdělávání) a předávání společenských hodnot (výchova).**

Když jsme se ptali na to, co má být cílem IKV, snad z 99% uitelé zmíní výchova proti xenofobii, rasismu, výchova k toleranci. Tyto cíle se však týkají jen té výchovné stránky daného podkladu. Každý podklad by měl mít cíle předávání znalostí a dovedností, a to konkrétních. Takové cíle ale vztinou uitelé zmínit nedokázali. Jaké znalosti, jaké dovednosti předávat?

Snad se mnou budou jen souhlasit, že v učebnicích matematiky, českého jazyka a jiných podkladů nalzáme vztinou prokazatelné informace, ověřené fungující metody a společensky za pozitivní považované hodnoty. Multikulturní výchova je však v porovnání s ostatními podklady využívanými na školách (stejně jako i některá další průřezová témata: mediální výchova, globální výchova atd...) novodobým, v ČR dosud všeobecně neukotveným tématem. V české společnosti nemají dosud znalosti o multikulturním prostředí prokazatelnosti, dovednosti si mnohdy nemáme na čem, na kom vyzkoušet, stále diskutujeme jen o tom, zda je multikulturní prostředí v ČR společensky a politicky žádáné či nikoli. V souvislosti s multikulturní výchovou **se stále více hovoří o tom, pro učit a jeho dosáhnout, než o tom, o čem v ní učí, jak si ověřovat dosažené výsledky.** Zatímco v případě české výchovy nám přijde přirozené, že nejde jen o výchovu ke sportu, ale také o provozování opravdových sportovních aktivit, v případě multikulturní výchovy často váháme: **svychovávat k toleranci v multikulturním prostředí, to je možné, ale jak? Co je vlastně máme před hodinách dlat? Jaké aktivity provozovat? Jak je tento podklad definován?**

Nejistota

Slovy sociologických výzkumů¹ existuje v české republice stále velké množství lidí, kteří **nemají, ani nemohou mít konkrétní intenzivní zkušenost s příslušníky jiných českých (rozumí se českých, moravských, slezských) kultur. Dti cizinci, které k nám přijely z prostředí jiných kultur, mají často v tý interkulturní zkušenosti než jejich učitelé, kteří znají cizí kultury často z pohledu turisty i z učebnic zeměpisu.** české školství integruje dti cizince spíše výukou četiny a zvládnutím české látky, ale téměř zcela opomíjí **výchovu a podporu vývoje sociální a kulturní identity žáků**, a to jak

---

¹ Prudký, L. 2004: Přináležitost k národu, vztahy k jiným národnostem a k cizincům v české republice. FHS UK, Praha., šPostavení cizinců dlouhodobě přijících v ČR o problémové oblasti a návrhy řešení, MPSV, 2004, zpracovatel Gabal, Analysis & Consulting

eských, tak dítí cizinc. Pílíz se neptá, co se mOe dít s Oákem, který svou sociální i kulturní identitu hledá, utvá í, m ní, ztrácí. KdyO jsme se nap íklad ve t íd zeptali, jestli mají d ti ve t íd n koho z jiné neO eské kultury, odpov d ly, Oe ne, a to i v p ípad , Oe s nimi do t ídy chodila sle na z Ruska i Ukrajiny. O kamarádovi klidn ěknou, Oe je to Vietnamec, a to proto, sOe má zikmé o i% Teprve za p l hodiny se ozve zezadu hlas: sAle vOdy on je z Gruzie.%Existují samoz ejm ale i pozitivní p íklady, které vzak potvrzují výze zmín ěné jako výjimka. Obecn ě to stále vypadá, jako bychom se báli o jiných kulturách v R í o jejich st etech hovo it, jako bychom v tom nevid ěli smysl, jako by se nás to netýkalo, nevíme jak o nich hovo it. Na druhou stranu se vzak ve zkolství jiO hojn ět setkáváme s intenzivní snahou **zavést do výuky na výech úrovních a typech ýkol multikulturní výchovu**. Tento poOadavek byl nakonec formáln ěstvrzen v **rámcov vzd lávacích programech** v podob **pr ezového tématu**: multikulturní výchova.

P eakra ování kulturních hranic - p edpoklad interkulturní senzitivity

Je naze myzlení, my, **kulturn ěabsolutní i relativní**? Je takové i naze vnímání? Zkuste si odpov d t v duchu na následující otázky:

- 1) Jakým slovem byste doplnili výrok paní u ítelky ve zkolní jídeln ě: sD ěti, bu te uO kone n u toho jídla zticha, u jídla se p eci: .....
- 2) Jakým jazykem vás u íla maminka po vazem narození?
- 3) Byli jste n kdy v Praze? Co to je Praha?
- 4) ětli jste v Oivot n jaký zákon?

Jestli se Vám zdály ty otázky naprosto banální, stejn ě jako hledání odpov d í na n ě, jestli jste znali okamOit ěna tyto otázky odpov ě, výborn ě. Mým cílem vzak nebylo vyzkouzet ětená e, ale poloOit si otázku: sO ěm se bavíme, hovo íme-li o interkulturních rozdílech, o jiných kulturách.%

sSprávné eské%výsledky:

- 1) nemluví
- 2) esky
- 3) ano, je to hlavní m sto R
- 4) ano

ím více m l ětená tendenci odpovídat: sNo, to je p eci samoz ejmé, to je jasné, d ělá si z nás legraci?%ám více je nutné v rámci nazeho tématu poloOit si otázku: Zda jsou odpov d í na náz test samoz ejmé pro vzechny? ... pro vzechny p ísluzníky nejz n ějích kultur sv ěta? Zda ve svém smýzlení o v ěech bereme v úvahu, Oe na druhém konci sv ěta, ale i p ímo v R (v p ípad ěcizinc v R) lov k na danou otázku odpov ě znát v ěbec nemusí, nebo na ní s naprostou samoz ejmostí odpoví zcela jinak. Jak by asi dopadl tento test ve Vietnamu ve venkovských oblastech, které zahrnují asi 80% rozlohy Vietnamu?

Vietnamské výsledky:

- 1) ??? (sCo na to asi íci?%)
- 2) vietnamsky
- 3) ne, nevím (ob as: ano, hlavní m sto eskoslovenska)

4) ne (u min. 30% obyvatel)

Čím více si je u učitelů v domě takových možných rozdílů v testování svých žáků, při jejich výuce, v komunikaci s nimi, tím více je připraven na multikulturní prostředí. Je schopen dívat se na věci také jiným než českým měřítkem, což vůbec neznamená, že ho nutně musí opouštět.

Před zahájením výuky

Pokud učitel nemá žádnou osobní zkušenost s prostředím jiné sociální kultury, jen těžko se dokáže zahledět na kulturu vlastní. Pokud nezná kulturu vlastní a neví, jak s ní zacházet, nechápe rozdíl mezi modelem kultury a reálnou sociální skupinou, neví jak je definovat, nemůže ani zacházet s pojmem kultur ostatních skupin, nemohl by ani o tomto tématu vzdělávat. Stejně jako by nemohl matematiku učitel, který neumí počítat. Tuto základní otázku by si měl položit každý vyučující a každá zkolka, jsou na ni pedagogové se svou zkušeností schopni využívat IKV? Každý učitel by si měl kromě jiného dokázat zodpovědět alespoň na následující:

- Kolem sebe slyšíme mnoho charakteristik, kterými jsou označovány různé národnosti, národy. Kdy je toto označení (zkatulkování) a zařazování do skupinek zkorod, nebo dokonce nebezpečné? Kdy může být naopak velmi potřebné a užitečné?
- Ocitli jste se někdy v pozici cizince? Pocítili jste někdy nějaké interkulturní rozdíly, nebo alespoň meziskupinové rozdíly? Kdy a proč, za jakých okolností?
- V jakých případech může být ve třídě zprostředkovan bezprostřední zážitek interkulturních rozdílů?
- Čím vám nás může obohatit poznávání jiných kultur? Jak?

Učitel by měl alespoň jednu jinou kulturu znát a dokázat reflektovat, jinak není kompetentní multikulturní výchovy učitel.

V následujícím textu nepokusíme představit tená i o **em** vlastně **interkulturní vzdělávání** je, multikulturní přezové téma může být. Záleží na metodě, od toho, kde se objevovali první zmínky o nějakém interkulturním prostředí.

Multikulturalita jako historický, přirozený a reálný fenomén

Příslušníci různých kultur se setkávali od nepaměti, přijímali od sebe části slovní zásoby, zvyky, správní systémy apod., spojovali se, obchodovali spolu, bojovali proti sobě. Již Herodótovy Dájniny, Milion Marca Pola i Cesta do říše Velikého Chána Bratra Oldicha (1998) popisují Evropanům neznámé civilizace. Uvedené autory můžeme označit za předchůdce dnešních odborníků zabývajících se studiem různých kultur.

z Egypta po řínaje sídlí Libyjci v tomto po adí: První jsou Adyrmachovci, kteří v tzinou spravují se oby eji egyptskými, zat vzak nosí stejný jako ostatní Libyjci. Jejich oeny nosí na obou lýtkách bronzové náramky. Nosí dlouhé vlasy, a kdy0 chytají vzi, tu každá své vlastní vzi rozkousne a zahodí; iní tak jako jediní z Libyjce . Dívky, které se cht jí vdávat, také oni jediní ukazují králi; jestliže se n která králi zalíbí, sám ji zbaví panenství. ...%

s.. sídla Nasamón . Je to po etný národ; v lét ponechávají sv j dobytek u mo e a odcházejí do vnitrozemí do krajiny augilské esat datle. ... chytají kobylinky, suzí je na slunci a drtí a potom na n nalijí mléko a pijí. Je u nich oby ejem, 0e má ka0dý mnoho 0en, ale pohlavní styk s nimi mají společný ... zapáchnou do země h l a soulo0í. ...%0

Herodótos D jiny, str. 274 a 275

s.. Ve vzdálenosti mnoha dn cesty odtud jest jiné království, zvané Zampa, jeho0 země jest p ekrásná. Nebo jest v ní velké množství všech potravin a všeho dobrého. ...Onen král vlastní trnáct tisíc ocho ených slon . Starají se mu o n a pe ují o n na jeho rozkaz poddaní rolníci jako u nás o skot... Jedna v c je v té zemi opravdu podivuhodná, totiž to, 0e nejr zn jí druhy ryb, je0 0ijí v mo i, navzt vují tuto zemi v tak obrovských množstvích, 0e v dob jejich p íchodu se zdá, 0e je mo e samá ryba. Kdy0 se ryby p íblí0í k zemi, ská í na b eh a lidé p ícházejí a nasbírají si jich, kolik chtějí. To trvá dva a0 t i dni ... Kdy0 se ptáte lidí té země , ím to je, pov dí vám, 0e ryby svým po ínáním chtějí slo0it poklonu jejich císa í.%0

Cesta do íze Velkého chána (1316 - 1330) [Popis východních kraj sv ta]/bl. Old ich ech z Pordenone [p eklad Frantizek Gel + Rostislav Kocourek]. - 1. vyd. - Kvasni ka a Hampl: Praha, 1998. - 179 s. - ISBN 80-902330-0-7 (str. 49 - 50, vydání z roku 1998)

Nejprve se pokusme zodpov d t na otázku, zda m í pisatel t etího odstavce pravdu? Zkuste si to:

1. Existovalo n kdy n jaké království Zampa? Ano, jednalo se o království ampa existující na území dnešního jižního Vietnamu. Ve VSR dodnes 0ijí potomci této íze - amové.
2. Mohl mít jeho král 14 tisíc slon ? Ano, ve Vietnamu b On 0il indický slon, dodnes zde n kolik tisíc zví at 0je.
3. Mohou se ryby takto snadno chytat? Ano, proudy p ínázely mnoho ryb, které se t ely í na podb e0í.

Vidíme, 0e sna ka0dém zprochu pravdy trochu%ale musíme v d t, která trocha to práv je. Díky subjektivní interpretaci sledování interkulturních rozdíl na nás mnohdy jejich popis m 0e p sobit velmi exoticky a nereáln , ale pozor, tak na nás p sobí n které rozdily dodnes, nebo si je v bec nejsme schopni uv domit. Proto je tak d le0itá osobní zkušenost s r znou kulturou. Vzpomínáte si, jak dopadl Marco Pólo, kdy0 lí il své zkušenosti z mongolské íny?

Ji0 u zmín ných autor se setkáváme s **popisem cizích kultur ve vztahu ke kultu e naší**, co0 je prvním a velmi d le0itým metodickým principem interkulturní výchovy. Dokázali se na jiné kultury dívat z pozice vnímavých otev ených pozorovatel . Lidé, kte í procestovali r znými kulturami, kte í tam pracují, kte í jednájí s jejich p ísluzníky, kte í uzav eli interkulturní s atek, na vlastní k 0i poci ují, jak jsou konkrétní poznatky o kulturách t eba. O **d sledcích interkulturních rozdíl** v konkrétním 0ivot se m 0eme do íst v knihách **interkulturního managementu**, ale také v nazí historii a politologických analýzách (spor o státní hranice v období První republiky, období Druhé sv tově války apod.). St ety

civilizací (Baar 2002) a kultur v historii lidstva patří a patří mezi ty nejvášnější, a to a jichovo íme o **válečných konfliktech**: k ióáckých taóeních na východ od Evropy, o rozpadu bývalé Jugoslávie a Sovetského svazu nebo o souasném regionálním i svtovém m ítku, o terorismu, nebo o **pozitivní kulturní výměn**: nap . výměn poznatk východní a západní medicíny, vlivu arabské vzd lanosti na kulturu Evropy, vliv techniky a v dy Evropy na sv tovou ekonomiku. Mezi kulturami existují krom rozdíl také **bariéry vzájemné komunikace**, a to i v oblasti politiky. Jednotlivé kultury se od sebe liží nap . v pojetí spravedlnosti (Pospízil 1997), ale také pravdy a lóí, cti a poctivosti, asertivit a sebekritičnosti, lásky a sexu apod. (Pr cha 2004, Kocourková 2003).

Multikulturalita, prostor setkávání p ísluzník r zných kultur je naprosto p írozeným jevem, který existuje na naší planet vlastn od nepam íti a má naprosto konkrétní d sledky v ůivot ůlov ka, velmi výrazn ho ovliv uje. D leůité je zde zmínit, ůe vzhledem k historické a prokazatelné zkuzenosti pedagog v rámci IKV m ůe p edávat mnoho znalostí a dovedností o tom, jak to vypadá, kdyů se setkají dva p ísluzníci r zných kultur. Popisovat multikulturalitu a u ít poslucha e se v ní pohybovat a pochopit ji, coů neznamená, jak je miln í interpretováno chovat se stejn jako p ísluzníci jiných kultur apod. Znamená to dokázat efektivn a adekvátn reagovat na multikulturní prost edí. Takto zam ená výuka se liží od výuky, která ůáky p esv d uje o tom, ůe je multikulturní prost edí dobré í zpatné. Jestli ůe si pedagog v bec poloůí takovou otázku, je to jakoby se zeptal, zda je dobré nebo zpatné, ůe funguje s ítání. Ono ale krom toho, ůe se dá hodnotit, skute n funguje. Není tedy vhodné IKV pojímat jen jako etickou í politickou otázku, je t eba ji v praxi naplnit konkrétními znalostmi a dovednostmi. U ít o multikulturním prost edí a teprve poté si moůná klást otázky, na které se vzak jen t ůko hledá objektivní odpov í.

Multikulturalismus jako společenský a kulturní podmíněný fenomén

*Pro celkovou zm nu, kterou prozly v p íbliůn posledních t ech desetiletích západní spole nosti, se dnes obvykle uůívá ozna ení postmoderní obrat... Termín se zcela zabydlel také v nazem slovníku, v poslední dob se také stal oblíbený noviná ský výraz. ... Jedním ze znak postmoderních spole ností a jejich kultury, na kterém se dnes p es mnohé rozdíly shodnou tak ka vzichni, kdo se zabývají sociálními v dami, je rostoucí pluralita ůivotních styl . (P íbá 1997, 9) Tato pluralita ůivotních styl je ásto doprovázena pojmy jako turbulence, odcizení, kybernetika, virtuální realita, transnacionální korporace, média, ale také multikulturalismus. A koli se dnes pojem pouůívá pom rn ásto, nebyl jezť za azen do Velkého sociologického slovníku. Multikulturalismus jako teorie se vyvinula teprve v minulém století jako reflexe setkávání r zných kultur, rasové genocidy a globalizace. Multikulturalitu definovala jako sv j p edm í zkoumání. Multikulturalismus tedy na rozdíl od multikulturality není daným p írozeným jevem, nýbrů kulturní charakteristikou. Velmi názorn lze stru ný p ehled teorií odráůejících multikulturalitu najít v materiálech Jana Buryánka (ůlov k v tísni). Jednotlivé fáze resp. typy multikulturní reflexe ve svém materiálu lení na *konzervativní, liberální, pluralistický, esenciální a kritický* (srovnej nap . s Mc Kindstone, W. Kimlicky).*

Multikulturalismus v yířím slova smyslu jsou teorie a ideologie zabývající se multikulturálním prostředím. **Multikulturalismus v uýřím slova smyslu** je teorie a ideologie prohlazující, že multikulturální společnost je třeba zachovávat a že má pozitivní vliv na společnost. Jako každá teorie i politika i tato i svém extrémním jednostranném výkladu naráží na svá vlastní omezení:

- **Přehnané upozorňování na existenci kulturních rozdílů**, jejich přehycování a zapomínání na kulturu vlastní, může vyvolat naopak o to silnější xenofóbní reakce a postoje,
- **Každá kultura žije v mezích svého času**. (Mumford 1947, 35) Evropo-americko-centrická povaha postmoderních společností, které považují multikulturalismus často za vzeobecný nadkulturní fenomén, ten je však ve skutečnosti spojen s rozdíly od multikulturality více méně s Evropsko-Americkou kulturou. Zdaleka ne všechny kultury ho přijaly jako odraz reality.
- Krupička (1999) tvrdí, že dávné národy, nebo i současné národy mimo Evropu a Severní Ameriku jsou dodnes daleko více uzavřené než Evropa a Severní Amerika, a tudíž multikulturální reflexe nemusí být přirozeným rysem jejich vývoje. Bauman (1999) hovoří o tzv. **glokalizaci**, tedy situaci, kdy se svět stává v určitých rysech globální (je organizován a centralizován technikou, trhem, ideologií), což na druhou stranu vede k lokalizaci a separaci světa v aspektech jiných (které nejsou součástí globálních sítí, jako jsou dodnes živá etnická a jiná specifika). To znamená, že je přes rostoucí **globalizaci** multikulturalita stále naší realitou. Globalizace jako proces asimilace těchto zemí (po etnických zemích) rozvinutými (po etnickými) by mohla mít nedozírné negativní následky právě proto, že kulturní specifika jsou dosud ve společnostech světa živá.

Víme, že se podařilo v předchozím textu ukázat, že IKV má přirozený a dlouhodobý základ a že je spíše nedostatkem zkušenosti a sebereflexe, že zatím nejsme schopni přiznat dobrou interkulturní prostředí. V následujícím textu se pokusíme blíže didakticky popsat, co může být předmětem multikulturální výchovy na školách. První téma máme již za sebou: historii prvních interkulturních badatelů, základní pojmy multikulturalita a multikulturalismus a jejich zařazení v rámci předmětu. Nyní se pojme vnovat blíže tomu, co se děje s člověkem, který vyrůstá v nějakém prostředí a jak na něj reaguje, jakou kulturu si vytváří on a skupina lidí kolem.

Jak člověk přichází ke kultuře?

Podívejme se na osobnost člověka, na to, co tvoří jeho identitu obdobně jako na kouli, uprostřed které je to, co člověku bylo dáno do vínku (genetické informace, primární biologické a osobnostní založení). Na tento střed se postupně v průběhu vývoje životního cyklu nabalují další vrstvy: **interakce s maminkou, působení okolí, výchova v rodině, výchova na školách, socializace** v zřetelném slova smyslu, **akulturace** a v neposlední řadě **globalizace**. Vzhledem k tomu, že **člověk bez těchto druhých nemůže rozvíjet svou identitu**, protože ji vytváří také na základě jejich reakcí na něj samotného, všechny výše jmenované slupky vytvářejí identitu jedince, on zase svou vlivně působí k vývoji těchto vrstev identity. Lidé jsou tvořeni **nejen svou individuální, ale také skupinovou identitou**. Bez jedné ani bez druhé jen těžko může existovat. Co do takého procesu může všechno patřit? Těmto všechno, co se týká života člověka. Uvíme se jazyk, uvíme se způsobem myšlení. Jazyk není jen seznam slovůček,

ale zpřesňujeme, jak označíme v rámci kolem nás. Rozdílní lidé a různé skupiny lidí to dělají různě. Nejen, že pro stejné věci volí jiná slova, ale tato slova volí podle různých aspektů věci, kterou pojmenovávají. Když doslova překládáme, můžeme si vzimnout například toho, že někteří používají slovo „dobrosrdce“, kde to Vietnamci „dobrobiznys“. Ona dobrá vlastnost „lovka“ u těchto dvou skupin není kde jinde ☺

Uveďme prostý příklad, jak odráží různé jazyky skutečnost, že se lidé vzájemně setkávají a vyjadřují zájem o primární informaci charakterizující situaci toho druhého. Němci se ptají: Jak ti to jde? (Wie geht es dir?); někteří: Jak se máš, jak se ti vede?; Angličané: Jaký jsi, jak to děláš? (How are you? How do you do?); Vietnamci: Jsi zdravý? (Ban co khoe khong?). Na kterých jazyky se lidé ptají na průběh procesu, na kterých na subjektivní pocit a stav, na které na individuální přístup a na které na zdraví jedince. Vyjadřují tím tak své hlavní a primární kritérium (akcent v hodnocení), pomocí kterého se snaží zhodnotit situaci toho druhého.

V průběhu vývoje se ale neúčujeme jen jazyk, ale i to, jak se chovat, jak se vzdělávat, co říkat v jaké situaci, jak reagovat na stresové situace, jak si vydělávat, jak se chovat dle zákonů, jaké zákony jsou atd. atd.

Každého z nás však prostředí ovlivní (vychová) jinak. Zkusme si nejprve jednu aktivitu. Stoupněte si a položte si postupně otázky. Pokud na danou otázku budete moci odpovědět, udělejte krok dopředu.

- Hrajete fotbal?
- Hrajete show down?
- V týmu lidí ze svého nejbližšího okolí bezpečně poznáte po hlase, aniž byste se na ně dívali?
- Doma si v týmu nerozsvítíte, všechno zvládnete potmě i v noci?
- Umíte řídit rukama?

Kolik kroků jste zvládli udělat? Ani jeden? Nebo málo? Položte Vám otázky podivné, neznámé? Jak jste se cítili, když jste se je snažili odpovědět?

Pokračujme ale ve věci dále. Úplně stejně.

- Slyželi jste někdy ve škole nebo doma, že u jídla se nemluví?
- Víte, co je Praha?
- Mluvila na Vás od narození maminka český?
- Víte, kdo je mistr Jan Hus?
- Víte, kdo je Jára Cimrman?

Jaké Vám položily otázky? Hloupé? Samozřejmě? Zasmály jste se nad nimi?

Pojměme se společně zamyslet nad tím, k čemu tato aktivita mohla být dobrá? Kdo by asi na první skupinu otázek odpovídal více? Udělat tedy více kroků? Pravděpodobně skupina nevidomých spolužáků i známých. Fotbal a show down jsou přírodní sporty, mají vycvičený cit pro sluch, nepotřebují přiléhavé slovo, tu hmatem. Když jste nebyli schopni kroky udělat, bylo to tím, že jste hloupí? Nikoli, bylo to tím, že jste se s tím nikdy nesešli. Chybí Vám zkušenost. Za celý život jste možná neměli příležitost se zmíněných věcí dotknout. Naopak otázky na Prahu a mistra Jana nám položily stupidní, protože jsme podobné informace slyšeli od narození a vryly se nám do paměti.

Různé procesy socializace velmi výrazně ovlivňují to, zda jsme schopni sledovat krok dopředu, velmi výrazně nás každé ovlivňuje naše prostředí. Každý ale vyrůstá v prostředí jiném. Podobně můžete aktivitu realizovat ve třídě, můžete si i položit otázky dle potřeby. Děti si stoupnou do řady vedle sebe a dělají kroky, pokud jsou schopni odpovědět ano. Někdy hru začínou brát jako soutěž, kdo se dostane dál. Děti si uvědomí, jak je ovlivňují jejich zkušenosti, což jim jejich okolí umožňuje a naopak mu brání. Každé prostředí nám umožňuje získat jen omezené množství zkušeností.

Migrace mimo svou mateřskou zemi

Znáte ten pocit, když jste ve svém bytě, probudíte se v noci a putujete do ledničky, abyste něco dobrého zakousli? I když je tma, nemusíte se ani rozsvětlet. Celým bytem klidně projde poslepu, tak si na to už jste zvyklí.

Jaká je to vlna, když se přestěhuje do bytu nového. Najednou zjistíte, že se nemůžete po bytě pohybovat tak rychle, že stále do něho narážíte, že se stále snažíte sahat na místo, kde byl ve starém bytě vypínač, ale místo toho, aby rozsvítil, přinutí vás ze svého bytu nového. Teprve teprve si uvědomíte, jak byl na svém starém bytě zvyklý, na jeho prostor, na to, kde ho čeká. Teprve tehdy, když se ze svého přestěhuje do nového bytu odstěhuje.

Podobná je tomu s orientací v nové zemi. Teprve, když opustíte svou rodnou zemi a dostane se do cizího prostředí, začne vnímat rozdíly mezi rodným a novým prostředím. Co bylo kdysi pro něho samozřejmé, v novém prostředí nemusí platit, také zde se musí naučit na mnoho nových skutečností - stejně jako v novém bytě.

1. Migrace jako potřeba

Lidé opouštějí své přirozené prostředí (vesnice, město, země) z různých důvodů. Patří mezi ně ty ekonomické a ty, které brání volný pohyb. V každém případě lidé mají své prostředí a tedy, pokud jejich přirozené prostředí není naplněno jejich životní potřebami. Migrace je naplněním potřeb, mezi které patří potřeba zajistit si potravu a život, jistoty, ale také seberealizace.

2. Cizinec jako dítě

Každý jedinec odmalá učí svůj mateřský jazyk, který není jen soustavou různých slovíček poskládaných za sebou, ale celým myšlenkovým prostorem, způsobem myšlení, na základě kterého označíme věci kolem nás určitými pojmy. Kromě jazyka se od svých blízkých naučí, jak se správně chovat, jak reagovat na okolí, jak nejnaučivější cestou dosáhnout svých cílů. I když se jim někdy nevidí své blízké, své spolupracovníky, dokáží s nimi jednat, i když nevidí na učedníka, dokáží zformulovat otázku. Učí se jazyku, chování, reakcím a může se dokonce nazvat z hlediska společenského socializací, z hlediska kulturního adaptací.

Migrace může fungovat na nových stereotypů týkajících se všech oblastí života, zcela popírat. Migraci přecházejí lidé více než vzdálenost od bytu starého do bytu nového, tedy nejen vzdálenost geografickou, ale také kulturní a socializační, jako by museli být znovu od počátku vychovávaní podle návyků nové hostitelské společnosti. Proto se nám cizinci někdy mohou jevit jako děti (ovčáčejí, zizlají, chovají se směšně, nevědí, kde a jak si mohou vyřídit své základní záležitosti).

Když se někdo přestěhuje do prostředí cizí kultury jako turista, v tuzemsku není nucen vykonávat běžné činnosti, jako chodit na úřady, pracovat, komunikovat se svými sousedy apod. (Stejně tak v tuzemsku v bytě svých známých nechodí v noci do ledničky.) Lidé však opouštějí svou rodnou zemi na delší

dobu, za lepšími finančními podmínkami, za vzdáním, za vztáním pocitem bezpečí, kvůli záchraně vlastního života. Ocítají se potom (stejně jako ve svém novém bytě) v prostředí, na které nejsou připraveni, nemají s ním zkušenosti a nevědí, co musí udělat pro dosažení svých cílů. V různých kulturách existují různé způsoby řešení daných situací. Lovci se někdy mohou cítit bezbranní, někdy dokonce ohrožení.

3. Kulturní šok

Souhrnnou pocit z života v cizím prostředí, pocit z neznámých, nečekaných i nepříjemných, nových reakcí i podnětů, s nimiž se najednou lovců neustále v cizině setkává, někdy říkáme kulturní šok. Šok má u každého různou dobu trvání i míru intenzity, v závislosti na míře daných kulturních rozdílů i individuálních vlastností jedince. Je vyvolán příchodem a delším pobytem v prostředí, které je složeno z naprosto nových podnětů (jiná strava, jiné podnebí, jiné zvyky, jiný jazyk, jiné společenské zřízení), ale i faktem, že cizinec nemůže v komunikaci s ostatními využít to, co získal v procesu socializace ve své domácí kultuře. Jednotlivé kultury se od sebe liší například v pojetí spravedlnosti, pravdy a lži, cti a poctivosti, asertivity a sebekritičnosti, lásky a sexu. Kulturní šok vyvolává velkou psychickou i fyzickou zátěž pro organismus. Existují případy, kdy ho migranti neprožijí a musí se vrátit do rodné země. Někdo se s kulturním šokem vyrovnává snáze, někdo jen s velkými těžkostmi, každý různou dobu, ale všichni, kdo chtějí zůstat, se s ním vyrovnat musí. Postupně si lovců začíná vytvářet mechanismy, pomocí kterých se brání vlivu nové kultury, uchovává svou kulturní identitu, nebo přijímá identitu novou.

Zmíněné procesy jsou silně ovlivněny tím, jak dlouho lovců na území cizí země žije, v jakém je sociálním prostředí, kolik je mu let, v jaké situaci je jeho rodina, jaké jsou vztahy mezi majoritní společností a komunitou migrantů, jaké jsou jeho osobní vztahy s majoritou, jaká je osobnost lovců samotného. A už je vzhled lovců jakýkoli a v jakémkoli cizím prostředí, musí v nově navazovaných vztazích přizpůsobovat, kromě osobních bariér, také bariéry interkulturních rozdílů. Lovci již nestačí hodnotit jen podle toho, jestli je melancholik, choleric, lenoch, pracant% ale také podle toho, z jaké kultury pochází, jakou tradici s sebou přináší.

4. Kroky integrace

K tomu, aby se lovců v novém prostředí mohl stát zase dospělým se musí naučit především rozumět novému prostředí, naučit se jazyk a obejít se bez různých interkulturních zprostředkovatelů, kteří mohou velmi zkracovat komunikaci mezi tím a majoritním prostředím a někdy ho dostávat i do pozice méně cenného i závislého. Když se dva jedinci různých kultur setkávají, vytvářejí si mezi sebou vztahy.

Toto tvrzení si můžeme uvést například na příklad zdravotního pojištění. Při integračním procesu se v první řadě musíme ptát:

1. Slyžel někdy lovců z nějaké země ve vlastním jazyce termín zdravotní pojištění? Mnoho cizinců v ČR tento termín nikdy neslyšelo ani ve vlastním povodním jazyce.

2. Kdy0 ho daný migrant slyšel, ví, co v jeho zemi p vodou termín znamená? Nemusí to v d t, slyšel o n m v televizi, ale nikdy se pojizt ní neú astnil. T eba proto, 0e pojizt ní není v daném stát povinné.
3. Umí migrant tento termín v eztn ? Um t ho nemusí. Ani po t ech letech eztiny se s ním v u ebnici nemusí setkat.
4. Kdy0 ho umí v eztn , rozumí mu? Nemusí, asto si m 0e myslet, 0e zdravotní pojizt ní funguje v R jako u n j v zemi p vodou, 0e není povinné pro vzechny.
5. Nevstupuje do situace tlumo ník, který má t eba zájem na tom, aby si migrant pojizt ní za ídil jen u n které pojizt ovny, aby z toho m l zisk? Role tlumo níka výrazn ovliv uje pov domí migranta, proto0e je asto jediným kanálem informací pot ebných pro integraci v nové zemi.
6. Teprve kdy0 š ekoná%vzechny zmín ná rizika nedorozum ní pochopí, jak u nás pojizt ní funguje a co to znamená.

Takto bychom mohli analyzovat i to, jakým zp sobem n kdo upravuje maso, jak tráví den, jak se chová ve volném ase, jak rozumí slovu láska, manželství apod.

Zm na kulturní identity

V p ípad , kdy se jedna kultura pokouzela násiln potla it i asimilovat druhou, p ísluzníci obou se spojili ve svých osobních svazcích a jejich potomci 0ili dál. Zdaleka ne vzechny národy, o kterých se v d jinách do teme, 0e vym ely, 0e jejich kultury zanikly, zanikly doopravdy. V tzinou jejich p ímí i nep ímí potomci 0ijí dodnes jako nap íklad Aztékové ve st ední Americe, Polabztí Slované v N mecku, Ava i na území Ruské federace. **P ísluzníci z historického hlediska prozatímn ívít znéí kultury p ebraly mnoho rys a mnohé d dictví kultur prozatímn íporajénýchí**. Ilustrací takového zamyzení m 0e být kulturní vliv špora0ené% íny na Mongolské panovníky, zm na zp sobu 0ivota ¥pan l po vpádu do JiOní Ameriky. Kdo byl tedy vít zem a vzhledem k emu? Kulturní identita se m ní u ka0dého lov ka v jiném tempu a na základ jiných proces . Zále0í, jak je dlouho v dané zemi, jaké má schopnosti, do kolikáté generace migrant pat í, kolik je mu let, z jaké pochází skupiny apod. **V každém p ípad se výak fenomén nenásilného interkulturního setkávání neobejde bez zm ny kulturní identity každého zú astn ného jedince.**

Ka0dá kultura se vyvíjí v odlišných podmínkách a získává tak specifické d dictví, nástroje efektivní v daném prost edí vzak nemusí platit jinde. Globalizace ur íté ásti sv ta vyvolává pot ebu, aby si interagující kultury své zkuzenosti p edávaly, proto0e se zv tzuje i jejich společ né pole p sobnosti. Multikulturalismus m 0eme chápat i jako **hledání cesty p ízp sobit se novému propojnému globalizujícímu se avýak stále multikulturnímu prost edí avýak s citem a bez ztráty vlastní identity**. sOsobnost%kultury p e0ije jen tehdy, bude-li schopna vnímat nové proudy, hledat nová ezení, ale také pou ít se z chyb minulých. Multikulturalismus dává prostor pro to, abychom se neuzavírali p íliz do slupky tradic vlastní kultury a reagovali na zm nu 0ivotního prost edí i zm nou p ísluzných kulturních vzorc . Jak by ekl Strauss, ur ítá míry heterogenity je pro společ nost zdravá. Kdy0 se setkávají p ísluzníci r zných kultur, vytvá ejí specifické interkulturní vztahy.

Hladiny vzájemných vztah

V rámci multikulturního prostředí z tohoto hlediska vznikají různé úrovně společenských vztahů, které můžeme pokládat jako i za vývojové stupně společnosti, která se zabývá multikulturním prostředím. První hladinou vztahů mezi lidmi různých kultur je **subjektivní ignorace objektivních existujících rozdílů** mezi lidmi různých etnik. Tato hladina je dána tím, že nepoznáme kulturní odlišnost druhého jedince na první pohled a za něho se k němu chováme jako k lidem vlastní kultury. Tento fakt můžeme mít za následek mnoho úsměvných situací stejně jako nedorozumění a konflikty.

Další hladinu vzájemných vztahů můžeme nazvat hladinou **xenofobie**, a to se vzemi jejími různorodými projevy. Jedinci **si jsou již v domě svých rozdílů, na které reagují strachem i útekem**. Z historie známe mnoho vztahů, které se dají z dnešního hlediska popsat jako *xenofobní, diskriminační i rasistické*, a již se jednalo o vztahy mezi různými státy, etniky i klanů. Asimilace, kolonizace a racionální evropské osvícenství vytvořily základní úroveň, ze které později vzešla i potřeba multikulturalismu. Za určitý typ masivní reflexe multikulturality v rámci velkých státních celků lze považovat *národní osvobozené hnutí*, v Evropě zejména před a po První světové válce. *Národní osvobození, obrození, vlastenectví a později i nacionalistická hnutí* samozřejmě vedla v průběhu historie i k *diskriminacím a rasistickým politickým režimům*, které v domě reagovaly na multikulturalitu její likvidací, a to buď v dobré víře, či jen pod falešnou záminkou s pozadím zcela jiných mocenských cílů. Xenofobie je základní a přirozenou lidskou reakcí na každý nový podnět, který je na první pohled nepřijemný, neznámý. Xenofobie jako základní pud, který může plnit i ochrannou funkci, má však jezt daleko k **rasismu**, který vzniká, pokud se z nekontrolované xenofobie stane v domě uskutečňované chování pozkozující lidmi jiných etnik, systematicky i hromadně je pozkozující. *Na politických hrázích 20. století se pak ukázalo, že právní ochrana individuálních práv člověka a občana musí být nutně doplněna stejnou úrovní ochranou práv menšin.* (Příbá 1997, 68) Tedy i národnostních menšin a skupin, kultur. *Každý má všechna práva a všechny svobody, stanovené touto deklarací, bez jakéhokoli rozlišování, zejména podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního nebo sociálního postavení, (čl. 2 Všeobecné deklarace lidských práv a svobod)* Odlišnosti mezi zmíněnými skupinami jsou přirozené, nelze je odstranit. Pokud však hodnotíme a odsuzujeme druhé pouze na základě informace, že patří do té či oné skupiny, aniž bychom se s nimi seznámili, činíme podle deklarace protiprávně.

Na zmíněné dvě hladiny xenofobie a rasismu svým způsobem reaguje **humanismus a ochrana lidských práv. Při tomto vztahu jedinci uznávají navzájem v obecné rovině svou odlišnost a jedni chrání druhé před rasismem a xenofobií**. To, že chrání základní lidská práva nemusí znamenat, že jsou si plně v domě kulturních rozdílů, které při interkulturní interakci vznikají. Tento přístup se rovněž může projevit tím, že brání upoutání obecná lidská práva i tam, kde by bylo spíše třeba aktuálně a efektivně řešit konkrétní technickou i lidskou situaci. Další hladinu interkulturních vztahů můžeme nazvat **neúmyslná diskriminace**. Ta se projevuje zejména tím, že jsou si **aktéři interkulturního vztahu v domě svých kulturních rozdílů, snaží se navzájem konkrétně pomoci, ale nedokáží**

efektivně reagovat na své potřeby, nepoznali je dosud dostatečně empaticky. Tolikrát se setkáváme s obrannými výroky příslušníků majority: „já za to nemůžu, já mu chci pomoci a on na mě jezt křížem přes hlavu“ pomoc dobře míněná, ale špatně provedená může druhému uzkodit. Další hladinu interkulturních vztahů můžeme pojmenovat jako **otevřenost k integraci**.

Příslušníci jedné skupiny v takovém případě mohou být **myšlenkově zcela otevření k podpoře integrace jedinců jiných kultur**, ale stále to nemusí znamenat, že s nimi dokáží efektivně komunikovat, že se ptají také jich, zda a jak se integrovat chtějí. **Inkluzí** si z názoru úhlu pohledu můžeme definovat jako v domě, že se příslušníci jiných kultur mohou **aktivně zapojit** do dění v tížnové společnosti. To však stále nemusí znamenat, že aktivní zapojení těchto příslušníků bude efektivní nebo oplovaně. Poslední hladinou, na kterou chceme upozornit, je hladina **vzájemně otevřeně a rovnocenně efektivní komunikace, která umožní empatické poznání potřeb druhých a jejich efektivní realizaci**. Teprve na této hladině dokáží příslušníci různých kultur mezi sebou jednat, dokáží **adekvátně reagovat** na své potřeby a na potřeby těchto druhých. To, že někoho efektivně poznáme a dokážeme na něj adekvátně reagovat však ještě neznamená, že s ním musíme být za jedno.

Teprve, když jsme si v domě odlišných pocitů a hodnot, vzhledu toho druhého, můžeme z něho dostat strach (přechod od vztahu ignorace ke vztahu xenofobie), teprve, když si uvědomíme, že každý člověk považuje právo na svůj vlastní život za základní právo, mohou ho chránit (přechod od vztahu xenofobie ke vztahu ochránce a ochraňovaný lidskými právy), teprve když zjistíme, že se druhý člověk může chtít integrovat jiným způsobem a s jinými konkrétními cíli, než jsme si mysleli, můžeme s ním vytvářet novou hladinu společenských interkulturních vztahů (přechod od vztahu inkluze ke vztahu efektivní rovnocenně komunikace). Je zřejmé, že v určité společnosti mohou mezi různými jedinci vznikat individuálně různé hladiny interkulturních vztahů, které budou záviset na vzdělání a zkušenostech daných jedinců, na společenské situaci a mnoha dalších faktorech. Podle slov Žižkové se velmi často deklarují svůj postoj k druhým bipolárně (tradičním viděním světa jako stětu Dobra a Zla). „Buď jsem s ním, nebo proti němu.“ říká se. Na které nástroje (Bogardusova škála) a situace nás však mohou přivést k zamýšlení nad tím, že v určitých situacích nemusíme mít druhého za nepřítel, když nás nijak neohrožuje, jen proto, že ho nemáme rádi. Jednotlivé hladiny, které jsme si vyjmenovali, jsou vlastně hladinami efektivní komunikace a jejich důsledky. Jsou hladinami přístupu k druhým. V běžném nevyprávějí o tom, zda je člověk na této hladině vztahu dobrý či špatný, nebo či empatický člověk své schopnosti může zneužít v neprospěch těchto druhých, nebo rodinný lidumil může nenávidět sousedy jiné barvy pleti. Každá hladina ve směru od ignorace rozdílů k efektivní komunikaci však vytváří nový prostor pro zříční a intenzivnější vzájemný vztah. V neposlední řadě je nutné zdůraznit, že tyto hladiny vztahů jsou oboustranné. Určitý vztah zaujímají příslušníci kultur a menšiny i v tížnově navzájem. Tedy nejen o těchto druhých, ale také ti druzí o těchto apod. **Intenzivní setkávání jedinců z různých kultur stejně jako každý jiný vztah je ovlivněno investicí (množství i kvality), kterou do něj vložíme. Investujeme-li méně a méně efektivně, vztah se o to méně rozvíjí, o to více narůstá riziko velkého konfliktu.**

Tyto vztahy mají také své konkrétní d sledky

Pokud jde o vývoj názor spole nosti na multikulturní setkávání v rámci stát , krom multikulturality hraje p i vysv tlování jev s ní spojených roli také **otázka moci a menýin**.

Vytvá í se **legislativa** pro cizince, národnostní menziny, programy a strategie integrace, dobrovolných návrat . Na základ toho, Oe se n kdo p ihlásí k n jaké národnosti p i s ítání lidu, je mo0né nap íklad v R poté od ur itého po tu p ihlázených zakládat t ídy i zkoly s vyu ovacím jazykem národnostní menziny apod.

Jedinec, skupina a kultura skupiny

Zatím jsme se ale bavili jen o jedinci, jak ho ovliv uje kultura. Kulturu je vzak nutné brát jen jako teoretický model. Co je to kultura? O kultu e osobní jsme se ji0 bavili. Co je to kultura skupinová? Lze v bec hovo it o n jaké kultu e skupiny? Nebo se jedná o velké a nebezpe né zjednoduzení, kdy0 ekneme, Oe ti a ti z té a té kultury jsou takoví i makoví? Uve me si p íklady dvou tvrzení: N mci zdraví Guten Tag. Vietnamci ukazují p ivolání osoby tak, Oe natáhnou ruku p ed sebe a dlaní dol kývají dlaní od sebe a k sob .

Ne0 si odpovíme na to, zda je mo0né daná tvrzení pova0ovat za pravdivá tvrzení o n jaké skupin i kultu e, uve me si jezť jeden p íklad, který je vhodný i pro d ti.

Zeptejte se d tí, co vidí, když se dívají ze vzdálenosti p ti kilometr na ja e na kopec zarostlý

lesem. A popízí jako technici, co vidí. Vidí zelenou skvrnu? Zeptám se nyní, je les zelený? Je to pravda, je to správné tvrzení o lese? Nikdo z nás asi nepochybuje o tom, Oe n jaký les existuje. Ale jak souvisí zelená barva, jeho charakteristika s lesem? Kdy0 se na les díváme z dálky, vidíme jen jednu barvu, jen barvu, která je na povrchu, nevidíme hn dou vespod, které je mo0ná stejn jako zelené, nevidíme barvu kytí ek, které v lese rostou. Kdy0 se na les díváme z blízka, vstoupíme do n j, vidíme vze p esn ji. Vnímáme les relativn podle toho, kde stojíme. Les není jenom zelený. Na druhou stranu je zelené i n co jiného ne0 les. Stejně je to i se skupinou. Ka0dý N mec nezdraví Guten Tag. Na druhou stranu n kdy Guten Tag zdraví i ezi nebo Ameri ané. Vietnamci, kte í p ijedou do R a zvyknou si tu, u0 p ivolávají druhé jinak, naopak ezi, kte í si zvyknou ve Vietnamu, za nou p ivolávat druhé po vietnamsku. Slova jako stromy v lese, N mci, Vietnamci jsou reální jedinci, kterým zrovna p i adíme n jakou charakteristiku. Bu proto, Oe se vyskytuje v dané skupin ve velkém (ale ne na sto procent) mno0ství, nebo proto, Oe si n jaké charakteristiky prost vzimneme, ani0 by byla typická, proto0e se na skupinu díváme sz dálky%0V 0ádném p ípad vzak neplatí, Oe by jeden lov k pat il zcela do n jakého skupinového modelu. R zné kulturní charakteristiky usedají na r zné státy i na r zné osoby bez hranic a r zn . Jeden lov k jezť mluví N mecky, ale ukazuje Vietnamsky, n kdo hraje show down a není nevidomí apod. Bavíme-li se o kultu e, jako souboru charakteristik (mluví N mecky, ukazuje tak a tak, jezď na koni) bavíme se o modelu, který nelze napasovat na 0ádnou reálnou skupinu. **Bavíme se v týinou jen o t ch v týinových nebo výrazných charakteristikách p z dálky . íkáme t eba, Vietnamci jedí h lkami. Ale copak vy jste nikdy nejedli h lkami? Jste snad proto Vietnamci? Do ur ité míry ano**

Když se snažíme popsat některé vlastnosti - kultura jako osobnost skupiny

V první řadě znovu zdrazíme, že žádný konkrétní jedinec neodpovídá zcela modely nějaké kultury. Kulturu můžeme chápat jako nástroj k **adaptaci na své životní prostředí**. **Dva lidé různých kultur, kteří se narodili v různých životních prostředí, nabalují tyto slupky ve zcela odlišných podmínkách. Liší se jejich životní prostředí, tedy i kultura, která vzniká jako reakce na něj.** V různém prostředí lidé musí vycházet na pole v jinou denní i roční dobu, barví si zaty jinými barvivy, uctívá jiná zvířata, používají jim významy dle kontextu reálných situací. V názoru jsou zásadní jevy na kulturu kromě toho uměleckého nahlíženo ze dvou základních úhlů: **axiomatického** - kultury jako povznesení lidského ducha, vzdělanosti, úrovně civilizace a **syntetického** - kultury jako složitého celku, který zahrnuje vědu, víru, umění, právo, morálku, zvyky a vše ostatní, co si člověk osvojil jako člen společnosti. Kulturu v syntetickém slova smyslu můžeme chápat jako soubor **artefaktů** kultury, jakoby sledků chování a jednání osobnosti (materiálních objektů zhotovených i modifikovaných členy dané skupiny), **sociokulturních regulativů** kultury, jakoby temperamentu a charakteru osobnosti (normy, hodnoty, vzory chování ...) a **idejí** kultury, jakoby názoru a postoje osobnosti (předmět vzdělávání, ideologie, světový názor, filosofie, náboženství) sdílený a předávaný jejími členy. Stejně jako je třeba při poznávání osobnosti někdo vnímat jeho osobní identitu, je nutné vnímat i další vrstvy jeho identity, tedy i tu sociální, kulturní, globální. Tak jako je někdo melancholik i cholerik, je někdo Čech i Vietnamec.

Kultura a její znění

Velmi často se v praxi setkáváme s různými soudy o různých kulturách. Abychom mohli tato tvrzení ověřovat, **musíme provést analýzu na základě srovnávání jedince, skupiny a kultury, nebo nejsou totéž. Musíme také znát, jaké jsou příčiny a projevy určitého chování, zvyku, kulturní charakteristiky.** Musíme si být vědomi toho, že pokud se jeden člověk smí je, může to být v jedné kultuře známka toho, že se má dobře, v jiné, že mu něco přijde smutného, v jiné, že nerozumí a v jiné, že se cítí velmi nepříjemně. **Stejný projev chování má v různých kulturách různé dno vody. A naopak, různé projevy mohou v různých prostředí znamenat totéž.** Někde používáme ukazováček a někde dlaní apod. Velmi důležitou korekcí usuzování o druhých kulturách je vůdčí zamyšlení na projevy a dno vody chování a charakteristik kultury vlastní. Jak já patřím i nepatřím do nějakého teoretického modelu kultury? Do jaké míry se s nějakým modelem ztotožním i ne? Je velmi lehké říci, nechápu, proč tam v tom Vietnamu slaví Nový rok po každé jiný den v kalendáři a proč zrovna v tu dobu kupují kumkvat. Zrovna tak je možné se ptát, proč bijeme dívky o Velikonocích prutem a proč zdobíme vejce. To jsou projevy nějakého svátku. Tak se nám obě dvě kultury zdají být velmi odlišné. Když se ale zamyslíme nad dno vody, zjistíme například, že oba svátky vycházejí z lunárního kalendáře, oba dva jsou oslavami nového zemědělského roku, oba dva jsou svátky novosti a plodnosti a istoty, při obou se kupuje oblečení (v ČR, aby nás beránek nepouřal), při obou se zdobí místnost kořínkami, uklízí se doma, obojí mají pohanské tradice ježt před vznikem církve atd. atd. Zamyslíme-li se nad prostředím a nad příčinami projevů, dostaneme se dovnitř lesa a můžeme vidět i mnoho podobností, nejen rozdílů. **Jak jsme ale viděli na příkladu dvou svátků,**

potřebujeme k tomu znát i sami sebe a svou kulturu, abychom mohli hovořit o kultuře jiné a cháпали pravědovody a znali pravědovostedí, ve kterém se různé kultury, různé skupiny a různé jedinci vyvíjeli. Vždy ale platí, že o kultuře můžeme hovořit až tehdy, poznáme-li jedince, nikoli hovořit o jedincích, známe-li kulturní model. Tvrzení, že každý člen nějaké reálné skupiny lidí má nějakou vlastnost je v téninou na 99% nepravdivé.

Multikulturní výchova v ČR

Multikulturalismus můžeme chápat také jako vdní poly-profesní disciplínu nebo jako téma, ze kterého se odvíjejí nejrozličnější politické i pedagogické cíle i přístupy ke světům, k těm druhým. Již v Bílé knize (2001) se klade důraz na to, aby vzdělávací soustava byla chápána jako výsledek integrace různých oblastí: sociální, politické, hospodářské a environmentální, ale také kulturní. Jedním z cílů vzdělávací soustavy by měla být výchova k partnerství, spolupráci a solidaritě v evropské i globalizující společnosti. To znamená, že má usilovat o *Život bez konfliktů a negativních postojů ve společnosti nejen druhých lidí, ale i jiných národů, jazyků, menšin a kultur. Život má být schopen přijmout a respektovat i značné odlišnosti mezi lidmi a kulturami dnešního propojeného světa.* (Bílá kniha, 2001, 15) Analýza organizace životků v téninou v roce 2002 (viz seznam literatury) dospěla například k následujícím závěrům: *Naprostá většina u ebnic reprezentuje monokulturní pohled na svět, tzn. popisují Život z pohledu příslužníka majoritní společnosti (sociálně zabezpečeného křesťana nebo ateisty české národnosti, heterosexuála). U ebnic jen zřídka nabízejí informace o různých světotech a prostředí. Převládá část u ebnic nevyjadřuje stereotypní postoje a nepodporuje k intoleranci. V obrazovém materiálu u ebnic jsou zastoupeni absolutně většinou příslužníci majoritní společnosti. I když se u ebnic pomalu mění, i tak jsou dnes rozhodujícím v praxi stále rozhodujícím českým zdrojem pro multikulturní výchovu různé zvláštní a méně dostupné příručky, závěrečné zprávy projektů, zvláštní vzdělávací akce i monografie jednotlivým kulturám více než standardní u ebnic pomůcky.*

Prcha (2001) ve své souhrnné publikaci uvádí několik definic multikulturní výchovy. Mezi nimi uvedeme jednu z nich. *Multikulturní výchova je práva na sociální, politické a ekonomické reality, které lidé prožívají v kulturně odlišných lidských stycích.* (Vasquez, 1982, s. 1267). Mezi typická témata multikulturní výchovy zařazuje Prcha: etnikum, etnicitu, etnické v domí, národ, národnost, národnostní menšinu, rasa a rasismus, kultura, akulturace, asimilace, předsudky a stereotypy. **Tato témata by mohla sama o sobě být součástí jiných disciplín, kdybychom se k nim nesnažili přivázat konkrétní poznatky a zkušenosti o setkávání různých kultur, jeho příčinách a sledcích, konkrétní poznatky o zmíněných kulturách.** Stejně jako musí psycholog profesionálně reagovat na každého klienta jinak, musí i odborník na interkulturní teorii přistupovat k příslužníkům kultury jinak. Stejně jako pedagog někomu dá více i méně času na zvládnutí úkolu, musí učitel cizince vyučovat podle toho, z jaké pochází kultury, aby výuka probíhala efektivně.

Mezi základní obecné cíle multikulturní výchovy patří tradičně zejména:

- předávat Oáák m zajímavé informace o jiných kulturách ovšem ve vazb na kulturu vlastní (analogie setkávání)
- **vychovávat k toleranci a proti rasismu** (pozitivní příklady, věrný popis reality)
- **vzdělávat o tom, co se děje při setkávání příslušníků různých kultur (zachycení reálných procesů interakce a jejich charakteru)**
- **předávat dovednosti, aby se jedinec dokázal efektivně pohybovat v interkulturním prostředí a adekvátně reagovat na neznámé podmínky**
- **podporovat sociální a kulturní identitu jak domácích i cizích** (umožnit Oáák m porovnávat a vytvářet si vlastní identitu sociální a kulturní, přemýšlet a volit si životní cestu, udržet kompaktnost osobnosti)

Tematika vzdělávání o interkulturním prostředí

Obecně řečeno, **hovoří-li se o interkulturním**, nemáme na mysli upozornění na mnohost a její vyzvedávání, ale **vzájemnou mezikulturní výměnu, intenzivní setkávání, které má za následek změnu a proměny i vznik i ztrátu původní kulturní identity příchozího i domácího. O tom výměm by měla být interkulturní výchova, jejím předmětem je multikulturní prostředí a interkulturní setkávání.** Příemž zrovna tak jako hovoříme o kulturách, můžeme hovořit o sociálních skupinách (Oeny a muži, profesní skupiny, postižení . intaktní, mladí . staří apod.).

Multikulturní výchova má tedy své konkrétní cíle a základní teorie. Ukázali jsme si, že předmětem (předmět, ale není cíl, jsou to dva odlišné pojmy) takového vzdělávání může být:

- senzitivita k interkulturním podobnostem a rozdílům
- multikulturalita jako historický, přirozený a reálný fenomén
  - o kdo o jakých kulturách a co psal v historických obdobích, jaké to mělo důsledky, čeho si vzímal, co z toho bylo reálné a proč, jak rozdíly interpretoval
- jaké kulturní vzájemné vlivy můžeme pozorovat dnes i v historii lidstva
- multikulturalismus jako společenský a kulturně-politicky podmíněný fenomén . vývoj a spektrum názorů na interkulturní setkávání a multikulturní prostředí
- multikulturalismus jako jeden z aspektů evropsko-amerických kultur, který není reflektován v jiných kulturách, problémy spojené s multikulturalismem
- různé aspekty osobní socializace s důrazem na vliv prostředí na jedince
  - o genetické vložky
  - o výchova v rodině
  - o výchova ve škole
  - o společnost
  - o média
  - o kultura
  - o globální vlivy
  - o osobní kultura

- rozšíření a omezení potenciálu jedince kulturou v širokém slova smyslu
- důvody opouštění svého původního prostředí, důvody zájemů migrace, migrace jako potřeba
  - migrace jako potřeba
  - zájem migrace
  - důvody migrace
  - cizinec jako sociální dítě
  - kulturní zok
  - potřeba integrace
  - integrační kroky
  - změny kulturní identity
- hladiny vzájemných vztahů
  - nevdomost, ignorace
  - xenofobie
  - ochrana lidských práv
  - integrace
  - inkluze
  - efektivní komunikace
- důsledky vzájemných vztahů
  - mocenské aspekty
  - rasismus
  - právní aspekty
  - důsledky rozdílů v životní úrovni
  - mezinárodní aspekty, rozvojová pomoc, EU a jiné organizace apod.
- práce s pojmy jedinec, skupina a kultura
  - předpoklady
  - analýza kultury
  - vztah jedince a skupiny, vztah reálných jedinců a modelu kultury
- popis kultury a jeho objektivita
  - neverbální komunikace
  - verbální komunikace, jazyk a písemnost
  - různé aspekty kultury (artefakty, instituce, hodnoty)
  - kultura v širokém slova smyslu
  - srovnávání kultur
  - kulturní mapování
  - sledování a popis vlivů různých kultur
- vznikání poznatků o kultuře prostřednictvím poznatků o kultuře vlastní
  - osobní kultura člověka
  - kultury a skupiny, do kterých člověk patří
  - porovnávání kultury jedince a druhých jedinců a kultur
  - práce s předpoklady

- multikulturní výchova jako pedagogický proces
  - o role pedagoga a jeho potenciál k výuce multikulturní výchovy
  - o cíle
  - o podmínky
  - o témata
  - o metody
  - o definice výuky multikulturní výchovy v praxi

Zmíněné podmínky můžeme využívat na nejznámějších tématech: migrace Němců do českých v historických obdobích, nebo migrace Arménů do Evropy, cizinecký zákon v ČR, komunikace mezi Němci a Čechy, komunikace mezi Vietnamci a Čechy, historie cestovatelů apod. **K interkulturnímu vzdělávání ale nestačí v žádném případě jen povídání o těchto tématech, musíme to dlat s cíli interkulturní výchovy a vzdělávat o podmínku IKV. Nestačí se zmínit, že existují rozdíly, ale je například třeba zmínit, jaké z těchto rozdíly reálně vyplývají, z jakého prostředí vycházejí, jaké jsou podobnosti mezi kulturami apod.**

Metody vzdělávání o interkulturním prostředí

V pedagogické praxi se zatím osvědčilo při aplikaci interkulturní výchovy následující:

- Informace o jiných kulturách uvádět vždy v porovnání s kulturou českou a nacházet při tom společné základy v sociologické a sociálně psychologické, psychologické teorii. Příklad: O zvycích jiných kultur nevyprávět jako o nereálných pohádkách, ale uvědomit si, že v české jsou také zvyky a také z něho vycházejí. Na stejném principu jsou založeny i zvyky jiných kultur. Jeden příklad: To teda vážně nechápu, ty vajíčka na Velikonoce. Proč? Přitom si ale neuvědomil, že ežtí Oáci zase nemusí chápat broskvové v tvíčky na Nový rok. Prto je nejprve dobré říci Oák m n co o zvycích, jejich smyslu dříve a nyní. Nebo každý zvyk vychází z reálné potřeby dané kultury v určitém minulém období.
- Rurální a tradiční vztahy nepovažovat za historicky zaniklé, nepotřebné, protože na světě daleko větší procento lidí žije stále tradičním a rurálním způsobem života, jinak by Oáci měli tendenci podceňovat jiné kultury jako historicky slabší. V realitě však na vesnicích potkáme stejně moudré a inteligentní osobnosti jako ve městě, jenom často nemají přístup ke vzdělání.
- O cizích kulturách nevyprávět jen teoreticky, vždy se ptát Oák na jejich zkušenosti, korigovat jejich povědomí o jiných kulturách, využívat Oáky z jiných kultur, o kterých se hovoří.
- Konkrétní tvrzení o skupině a její kultuře vždy reálně analyzovat: jak se kultura projevuje ve skupině, jak u jedince, z jakých důvodů a za jaké prostředí pocházejí...
- Stejně jako český Oák nemusí znát kulturu českou, nemusí znát Oák Vietnamec kulturu vietnamskou, nepokládat ho a priori za reprezentativní příklad dané kultury, ale za jejího člena, který se v něm k tradici kultury hlásí a v něm žije. Melancholik se také někdy chová cholericky. Proč by se Vietnamec někdy nechoval Rusky. Zastívat téma vždy musí učitel, nikoli Oák, a to je z jakékoli kultury.

- O jednom pojmu (komunismus, pravda, láska, nula...) vyprávět oák m z pohledu různých kultur, užit je kritické analýze apod.
- Zmiňovat pozitivní přínosy integrace a změny identity, jak se člověk může vyrovnávat se změnou kulturního prostředí. Takových kolem sebe neslyšíme mnoho, přesto jich velké množství existuje. Nevystavujeme člověka s dobrou praxí jako úžasný jedinečný příklad, ale popisujeme, co vše musel udělat, aby něčeho dosáhl...
- Nikdy nevyvracet negativní zkušenosti oák, vyvracet jen jejich pauzalizaci na všechny členy kritizované skupiny. Žáka nikdy nepřesvědčíte o tom, že nezážil nic špatného, pokud to skutečně zažil. Na konkrétní členy jiné kultury se oák může zlobit, když mu něco provedou, ale nesmí se proto zlobit na všechny ostatní.
- Xenofobie je zcela přirozenou reakcí na nové, musíme nechat oák čas, aby s ní pracovali a změnil jí v pozitivní vztah k tomu, co ji znají, k cizincům, musíme jim dát příležitost je poznat a získat svou zkušenost a pozitivní náhled.
- Nikdy při interkulturní výchově nezapomínat na vlastní kulturu, která do multikulturního prostředí patří. Je velkou chybou, pokud se bavíme o konkrétním multikulturním prostředí (R) a přitom vynecháváme zcela kulturu vztřinovou, českou. Jak pak můžeme využívat o kulturním setkávání, když opomíjíme jednu ze stran, dokonce tu vztřinovou.
- Užít oáky, že se kultury mohou lízt tím, že jinak projevují stejné potřeby, nebo naopak že jiné potřeby projevují stejně. Tato skutečnost je totiž mnohdy základem pro vznikající konflikty. Chování druhého mohou adekvátně pochopit jen, pokud znám jeho historii, důvody a vysvětlení. Pak na něj mohou také adekvátně sociálně zareagovat.
- Hodně využívat sociální mapování a interkulturní srovnávání
- Zmiňovat, jak se kultury navzájem ovlivňují (co všechno k nám Vietnamci dovážejí, čím nás ovlivnil buddhismus, vietnamsko-americká válka apod.).
- Pokud možno, nevyužívat interkulturní výchovu, pokud nevím, co je jejím obsahem a nemám znalosti jak z oblasti obecné sociologie tak z oblasti konkrétního setkávání kultur a daných kultur samotných. Předejme si k ní najít vlastní cestu.
- Je třeba být interkulturně senzitivní, nepovažovat své názory za samozřejmé. Vždy si klást otázku: Pro mě je to samozřejmé, ale jak je to pro ně?
- Vždy hovořit o něčem, co oáci mohou alespoň trochu znát.
- Využít vždy ve třídě oáka z jiné kultury, pokud k ní má co říci, avšak nepovažovat ho za exemplární příklad pro vysvětlení dané kultury.
- Nezapomínat na to, že oáci cizinci mohou žít doma ve zcela jiném kulturním prostředí, neupírat jim právo o tom ve škole hovořit, naopak tato sdělení podporovat, i když o věcech oáci moc hovořit nechtějí. Ale pozor, s proměnou své identity, s ambivalentním vztahem ke své původní a české kultuře, mohou mít vážné osobnostní i vývojové problémy.
- Vždy srovnávat životní přínosy jedinců a jejich kulturu s přínosy skupin a jejich kulturami. Věm je kultura jedince podobná s kulturou jako modelem, jak se o ní píše apod.

- Porozumět základům cizího jazyka a pochopit možné problémy jazykových rozdílů v praxi. Jazyk není jen seznam slov. Jazyk je založen a ukazuje na způsob myšlení každého z nás i každé kultury.

Na závěr

Cílem tohoto textu bylo popsat praktickým způsobem, co spadá do předemtu vzdělávání o interkulturním prostředí, kam můžeme také zařadit multikulturní výchovu v RVP. Při praktické výuce je třeba tak, jako u jiných předmetů připravovat se na výuku definicí cílů, předemtu, témat a metod výuky. Ani využití MKV by na toto nemělo zapomínat a mělo by mezi nimi dokázat rozlišovat. Cíle by neměly být jen výchovné bez konkrétního předemtu. Cílem by nemělo být dosaženo jen popisem jiných kultur, ale aplikací specifických metod pro MKV. Pedagog bez konkrétních znalostí a dovedností v interkulturním prostředí není příliš vhodný pro výuku MKV. Doufáme, že se díky tomuto textu stala MKV pro pedagogy srozumitelnější, že jsme nabídli praktické rady.

Využití zdroje

Národní program vzdělávání, RVP, ŽVP, různé metodiky a pilotní verze ŽVP

zákon o vzdělávání, zákon o ochraně práv národnostních menšin, připravovaná verze antidiskriminačního zákona apod.

katalogy sloužící k evaluaci výsledků ve vzdělávání připravené v CERMATu (obecná nauka, obecný a společenskovědní základ)

edice sborník Kapitoly z multikulturní tolerance I. - IV. (SVLP UK)

dokumenty Rady Evropy, charty, základní listina práv a svobod apod.

Kocourek: *S vietnamskými dětmi na českých školách, Hledání IKV s vietnamskými dětmi na českých školách*

Moree, D.: *How Teachers Cope with Social and Educational Transformation*. EMNA, Praha 2008. 270 s.

[Příruční slovník občanů](#) / Marek Mišienka. - Praha : Sociologické nakladatelství, 2003

zkoušenosti s interkulturní výchovou pro různé cílové skupiny v rámci MKC, VT, ASI-MILOVÁNÍ, FHS UK, SVLP FF UK, P FUK, MU, UPOL, LU, NIDV, PARTNERS CZECH, AM R, MV R, IOM, MPSV R, MŽMT R.

Další zajímavá metodicky vhodná uchopená literatura, která byla vzata v potaz:

Gabařová, D. (a kol.): *ASI-MILOVÁNÍ*. H & H, Praha 2005. 71 s.

Drbohlav, D.: *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (česko v evropském kontextu)*. Karolinum, Praha 2008. 311 s.

Chváralová, H.: *Jak se Ojje děti s postižením*. Praha 2001.

Integrace - znamení doby, in folia pedagogica specialis II. Praha 1998.

Interkulturní komunikace ve škole. FF UK, Praha 2010. 96 s.

Janata, J.: *Agrese tolerance a intolerance*. Grada. Praha 1999. 220 s.

Jánská, I.: *Než začneme s multikulturní výchovou (od skupinových konceptů k osobnostnímu přístupu)*. Varianty, Praha 2008. 110 s.

Jesenský, J.: *Prostor pro integraci*. Praha 1993

Kapitoly z multikulturní tolerance. I. - IV. EIS UK SVLP. Praha 2002. 160 s.

Klein, Z.: *Atlas sémantických gest*. HZ, Praha 1998.

Kocourek, J., Pechová, E.: *S vietnamskými dětmi na českých školách*. Praha: H & H 2006. 221 s.

Kocourek, J.: *Vybrané faktory vysvětlující současně česko-romské vztahy v ČR - teoretický rámec*. Praha 2005: AM R. 58 s.

Kocourková, J.: *Jiný kraj, jiný mrav*. Olympia, Praha 2003.

Lang, G. a Berberichová, Ch.: *Každé dítě potřebuje speciální přístup*. Praha 1998.

Michálek, J.: *Československá integrace dětí s postižením*. Olomouc 1999.

Migrace a integrace. Salve. Revue pro teologii a duchovní život. 1/04, Praha.

Moree, D., Bittl, K-H.: *Dobrodružství s kulturou*. Tandem, Plzeň 2007. 148 s.

Průcha, J.: *Interkulturní psychologie*. Portál, Praha 2004. 199 s.

Sekyt, V.: *Dospívající Romové a rizikové chování*. In: *Rizikové chování dospívajících a jeho prevence*. Free teens Press, Praha 2001.

Sokol, J.: *Malá filozofie člověka*. Praha: Karolinum 1994. 74 s.

Štěpánková, T. (ed.): *Menziny a migranti v České republice (My a oni v multikulturní společnosti 21. století)*. Portál, Praha 2001. 188 s.

Štěpánková, T. (ed.): *Výchova k toleranci a proti rasismu (sborník - 2. vydání)*. Portál, Praha 2008. 273 s.

Štolová, E.: *Vzdělávání Romů*. Grada, Praha 2001. 84 s.

Štrouhal, I.: *Kultura v mezinárodním podnikání*. Grada, Praha 2000.

Vítková, M. a kol.: *Integrativní speciální pedagogika*. Brno 1998

Beletrie pro učitele:

Antalová, I.: *Chaos totalos, správa z geta*. G plus G, Praha 2002.

Dirie, W.: *Kvůli použít*. IKAR, Praha 2010. 254 s.

Jergl, I.: *Nad je chodí po zpi kách*. Praha 2005.

Frančová, E.: *Deník mého syna (Nebyl jsem vy azen ze života)*. Tauris, Praha 2002. 106 s.

Grey, A.: *Saigon*. Jiří Buchal - BB art, 2001. 591 s.

Gray, J.: *Muži jsou z Marsu, ženy z Venuze*. Práh, Praha.

Hofmannová, C.: *Bílá Masajka*. IKAR, Praha 2008. 334 s.

Hosseini, Kh.: *Tisíce planoucích sluncí*. Leda, Praha 2008.

Kalabisová, J.: *S kloboukem na nepříteli*. Praha 2005.

Michálek, M., Francová, P., Jakeš, J.: *Nevídáno*. Praha 2002.

Moro, J.: *Indická princezna*. IKAR, Praha 2005. 427 s.

Metodické příručky s aktivitami:

Czechkid - Metodické náměty pro pedagogy. www.czechkid.cz, FHS UK, Praha 105 s.

Interkulturní vzdělávání (CD příručka nejen pro střední školské pedagogy). Varianty - člověk v tísni. 2001-2002.

Morvayová, P., Moree, D.: *Dvakrát mě, jednou tebe* (od multikulturní výchovy ke vhlédnutí). Varianty, MŽMT 2009. 119 s.

Pike, S., Selby, D.: *Cvičení a hry pro globální výchovu 1*. Portál, Praha 1999.

Pike, S., Selby, D.: *Cvičení a hry pro globální výchovu 2.* Portál, Praha 2000.